

Božidar Premrl

Od metuljaste pike do podpisa s srcem

Ključne besede: kamnosek, tehnike klesanja, epigrafski napis, oblike črk, metuljasta pika, okrajšave, Jezusov monogram – IHS, Marijin monogram, repentabski kamnoseški stil, prepoznavanje avtorstva, podpis.

DOI: 10.4312/ars.8.2.178-196

Uvod

Osebni »rokopis« klesarja ali ustvarjalca v kamnu, po katerem ga je mogoče z večjo ali manjšo zanesljivostjo prepoznati, običajno obsega dosti več od oblike njegove pisave, se pravi črk, števč, ločil, diakritičnih in drugih znamenj ter simbolov v napisih, ki jih je klesal v svoje kamnoseške izdelke. Vanj sodijo tudi načini ali tehnike klesanja znakov, ploskev in površin z različnimi kamnoseškimi orodji, tehnična dovršenost izdelave, različne vrste reliefa, izbira in oblikovanje okrasja ... Včasih lahko prispeva koristen podatek tudi značilna vrsta krajevnega kamna, v katerega je bil vrezan napis ali ornament.

Kamnoseška dela povečini niso podpisana in tudi v arhivskem gradivu ni na pretek podatkov o njih in njihovih ustvarjalcih z imenom in priimkom ali vzdevkom. Če imamo pri raziskovanju kamnoseških stvaritev srečo, da se je kamnosek na nekatera svoja dela podpisal – bodisi iz ponosa nad svojim izdelkom ali z reklamnim namenom – ali da najdemo o njih nedvoumen ali vsaj verjeten podatek v arhivskih listinah ali v ustnem izročilu, je mogoče po značilnostih tako izpričanih del z natančnim primerjanjem prepoznati in mu pripisati še druga nedokumentirana, dotlej anonimna dela.

V primeru, ko neke skupine kamnoseških del, ki imajo izrazite skupne značilnosti in so nastala na bolj ali manj sklenjenem območju v obdobju, merljivem s časom ene ali nekaj generacij, ni mogoče poimensko pripisati enemu kamnoseškemu mojstru, njegovi rodbini ali kamnoseški delavnici, ker ni na voljo ustreznih podatkov, pa je mogoče vsaj po kamnoseškem središču oziroma kraju določiti in poimenovati krajevni stil. Kriteriji so torej sklenjen čas in bolj ali manj zaokrožen geografski prostor nastanka in tudi vgradnje kamnoseških izdelkov.

V dosedanjih raziskavah o posameznih kamnosekih in njihovih opusih mi je večkrat prav s primerjanjem pisav na napisnih kamnih uspelo prepoznati številna dotlej anonimna dela in jih pripisati njihovim ustvarjalcem. V tem sestavku bom

pri prikazu značilnih »rokopisov« nekaterih primorskih kamnosekov ali krajevnih delavnic in stilov od 17. do 19. stoletja, o katerih sem že obširneje pisal v svojih objavah, obravnaval predvsem značilnosti njihove pisave in z njo povezane simbolike ter načinov klesanja. Likovne prvine, ki so včasih še bolj pomembne za ugotavljanje avtorstva, bom upošteval le v najnujnejši meri.

Pri opisih oblik črk in števk uporabljam izraze, ki sva jih pred leti zbrala in izoblikovala s prof. Lucijanom Bratušem (Bratuš, Premrl, 2002).

Janez Sever iz Košane in metuljaste pike

Zidarski in kamnoseški mojster Janez Sever, ki je imel delavnico v Dolnji Košani, se je verjetno rodil v istem kraju okrog leta 1610 in tam tudi umrl okrog leta 1680. Deloval je v Košanski in Vremski dolini, Brkinih, na Pivki, Krasu in v Čičariji.

Dokumentirana so štiri njegova sakralna dela. Na portalu cerkve Gospodovega oznanjenja v Gornji Košani z letnico 1640 se je podpisal z začetnicama imena in priimka, s polnim imenom in priimkom se je istega leta podpisal na napisni plošči na zvoniku cerkve sv. Petra v Temnici, leta 1643 pa še na napisni plošči na prezbiteriju cerkve sv. Jakoba v Narinu. Arhivsko je izpričan njegov kropilnik v župnijski cerkvi sv. Petra in Pavla v Tomaju, ki je datiran z letnico 1659.

Po stilnih in epigrafskih značilnostih sodijo v njegov opus še mnoga druga sakralna dela. Pomembnejša med njimi so: cerkev z vhodno lopo na Stari Sušici (1644, 1648), zvončnica cerkve v Narinu (1647), ladja cerkve na Janeževem Brdu (1647), prezidava cerkve na Škofljah (1647–1650), vhodna lopa cerkve na Kalu in cerkev na Gabrku (1652), stranska ladja cerkve na Kalu pri Košani (1654), pročelje in zvončnica cerkve v Gornji Košani (1654), ladja, portal in zvončnica cerkve v Volčah (1656, 1657), cerkev sv. Vida v Hrušici (1657–1658), pročelje, portal in zvončnica cerkve sv. Pavla v Drskovčah (1658), severna kapela in prezidava ladje župnijske cerkve v Dolnji Košani (1658, 1662), stranska ladja cerkve v Narinu (1659), cerkev v Poljanah pri Podgradu (1662) ter portal, zvončnica in vhodna lopa cerkve v Podbežah (1663, 1664). Severjevi delavnici so pripisani tudi številni drugi cerkveni portali, nekaj portonov v cerkvenih obzidjih in kamnitih nabožnih znamenj ter stavba nekdanjega župnišča v Dolnji Košani. V približno tridesetih letih poklicnega delovanja je opravil zidarska in kamnoseška dela na več kot štiridesetih sakralnih objektih.

Tolikošno število raznovrstnih kamnoseških in zidarskih del je bilo mogoče pripisati mojstru Janezu Severju in njegovi delavnici predvsem na podlagi stilnih, oblikovnih in kamnoseških značilnosti, s katerimi se odlikuje portal cerkve v Gornji Košani, sklesan iz sivega apnenca, ki je njegovo najpomembnejše kamnoseško delo (Slika 1).

Slika 1: Gornji del portala cerkve Gospodovega oznanjenja v Gornji Košani iz leta 1640 z napisom in podpisom mojstra Janeza Severja, v katerih so zanj zelo značilne metuljaste pike.

Nosilno ogrodje portala tvorijo podboja in preklada. Podboja sestavljajo nizki profilirani bazi, pokončnika in kapitela, oblikovana po toskanskih zgledih. Na prednjih licih baz sta sklesani ležeči osemlistni rozeti, na notranjih pa sta črtno vrezana ležeča romba. Na licih pokončnikov sta spodaj sklesani trebušasti cvetlični vazi, nad njima pa teče valovit prečni profil z bisernim nizom po sredi, ki je pogost okras kamnoseških stavbnih členov sočasnih cerkvenih stavb v Brkinih, Čičariji, kraškem zaledju Trsta in na Pivki. Na tem Severjevem portalu pa je posebnost valovitega profila v tem, da sta v dnu njegovih stranskih žlebičev vrezana drobna zglajena okrasna klinasta utora. Na enak način je oblikovan in okrašen tudi profil preklade, oprte na kapitela, s katerih zreta krilati angelski glavici. Takšen par klinastih utorov, ki je komaj opazna nadrobnost v bogastvu oblik in okrasja opisanega portala, je najbolj osebna značilnost Severjevega oblikovanja profiliranih podbojev portalov in okenskih okvirjev in omogoča zelo zanesljivo prepoznavanje njegovih nepodpisanih del (Slika 2).

Slika 2: Valoviti profil na licu pokončnika portala cerkve v Gornji Košani, ki ga krasijo bisernik in za Severja značilna drobna klinasta utora.

Kakor sledi iz nadaljnjega opisa, pa je na gornjem delu portala v Gornji Košani še ena zelo prepoznavna značilnost tega mojstra.

Nad preklado je nastavek z ogredjem in odprtim trikotnim zatrepom ali čelom. Ogredje sestavljata gladek napisni friz in sims, podprt s konzolicami, ki konstrukcijsko ustrežata frizu in simsu trikotnega čelnega polja antičnih templjev. V odprtem čelu, ki je pri straneh obrobljeno s poševnima konzolnima sirmsoma, je plošča, na kateri je v sredi sklesan reliefni grb takratnega košanskega župnika in donatorja Janeza Rampela, ob njem pa Jezusov in Marijin monogram: IHS in MŘA. Na vrhu stoji reliefna trebušasta žara s plamenom, v katero je vrezan latinski podpis mojstra s kraticami: I : S : F ; , ki se bere: I(OANNES) S(EVER) F(ECIT).

Na glatkem frizu portala je v črtno uokvirjenem napisnem polju s tremi pisnimi pasovi vklesan napis, ki je v zvestem prepisu videti takole:

IOANNE · RAMP ELIVS · NOB^S PISINENSIS · CAN^{VS}RVDOLFS.^{BS}
 NEC · NON CAESAREVS · PAROCHVS · COSS.^{AE}. AD · GLO.^M DEI ·
 ET · HONOR.^M DEI PARAE · V · M · HOC OPVS · PRO.^SEXP.^SEREX.^T J-6-4-0.

V razrešeni obliki se glasi:

IOANNE(S) RAMPÉLIVS NOB(ILI)S PISINENSIS, CAN(ONIC)VS
 RUDOLFSB(ERTHENSIS) NEC NON CAESAREVS PAROCHVS
 COSS(AN)AE AD GLO(RIA)M DEI ET HONOR(E)M DEIPARAE
 V(IRGINIS) M(ARIAE) HOC OPVS PRO(PRII)S EXP(ENSI)S
 EREX(I)T 1640.

V oblikovanju črk in števk ni opaziti kakšnih posebnih oblikovnih značilnosti kamnoseka, pač pa so zanj zelo značilna ločila v obliki metuljastih pik. Po našem vedenju so bile takšne pike prvič vklesane v kamen prav v napisih na portalu cerkve v Gornji Košani. Na napisnem frizu so tako oblikovane privzdignjene pike med besedami in med števki v letnici, v IHS-u je takšna pika na črki I, v kratičnem podpisu na vrhu pa jo najdemo v treh dvopičjih. Tukaj in v drugih Severjevih napisih so metuljaste pike praviloma nagnjene v desno, redkokdaj v levo, le izjemoma so v pokončni smeri ali v vodoravni legi. Pisno različico takih pik, ki je podobna v desno nagnjeni ozki črki H, najdemo, na primer, v naslovu najstarejše ohranjene košanske poročne knjige iz leta 1650, ki jo je začel voditi župnik Janez Rampel. Sever je najverjetneje prevzel to obliko prav iz njegovih rokopisnih predlog za napise na cerkvah, bil pa je edini na območju, na katerem je deloval kot zidarski in kamnoseški mojster, ki jo je klesal v napisih v kamnu. Poleg opisanih drobnih klinastih utorov so prav metuljaste pike v epigrafskih napisih omogočile pripisati Janezu Severju in njegovi delavnici številna kamnoseška in zidarska dela, upoštevajoč uvodoma navedena kriterija zaokroženosti geografskega prostora in sklenjenega časa ter uporabo krajevnega sivega apnenca, iz kakršnega so sklesana njegova dokumentirana dela (Premrl, 2006, 183–193, 206, 214; Premrl, 2008, 1018).

Kakor je mogoče sklepati iz skopih arhivskih podatkov, je v 18. stoletju košanska delavnica prešla v roke kamnoseškega mojstra Matije Bitenca, ki se je verjetno rodil v Dolnji Košani okrog leta 1690 in tam umrl pred letom 1759. Od njegovih del je arhivsko izpričan samo novi slavolok prezbiterija župnijske cerkve v Košani, postavljen leta 1738, po njegovih stilnih, oblikovnih in epigrafskih značilnostih pa mu je bilo mogoče pripisati še več drugih kamnoseških del za cerkvene stavbe. Tukaj ne bomo govorili o njih, želimo le opozoriti na to, da je tudi Bitenc v napisih uporabljal privzdignjeno metuljasto piko, ki tako ostaja razpoznavno znamenje košanske kamnoseške delavnice tudi v 18. stoletju in obenem priča o izredni trdoživosti kamnoseških oblik na območju, ki so ga obvladovali košanski kamnoseki. Bolj osebno Bitenčevo razpoznavno znamenje pa sta dve števki v letnicah, vklesanih na njegovih delih, in sicer tisočica, ki ima zgoraj piko in spodaj krožec z navzgor zavihanim repkom, ter sedmica, ki ima spodnji konec kraka ukrivljen v desno in skončan z zanko (Premrl, 2006, 217–224).

Anže Felicijan starejši in njegova začetnica

Anže Felicijan se je rodil na neznanem kraju in v neznanem času, najverjetneje pred letom 1620, in umrl neznano kje okrog leta 1680, ko je bilo narejeno zadnje njemu pripisano delo v Črnem Kalu. Ustabil se je v Rodiku in kot zidarski in kamnoseški mojster deloval na območju Brkinov, Krasa in Istre.

Znana so nam samo njegova cerkvena dela. Njegov podpis najdemo na okenskem okvirju cerkve v Hrastovljah (1663), na napisni plošči cerkve v Mihelah (1663), na napisni plošči in portalu cerkve Marije Snežne na Gradišcah /sic!/ pri Črnotičah (1663 in 1665), na kropilniku cerkve v Prešnici (1665) in na portalu cerkve v Klancu pri Kozini (1670). Z arhivskimi viri je izpričano, da je izdelal obzidna portona pri župnijski cerkvi sv. Urha v Dolini (1661), sodeloval z mojstrom Anžetom Rojino iz Brezovice v Brkinih pri zidavi cerkve v Hrpeljah (1661–1662), postavil prezbiterij in zvončnico cerkve sv. Roka na Koromačniku pri Boljuncu (ok. 1663), naredil dva obzidna portona (1666–1667) in vhodno lopo (1677) cerkve v Rodiku ter portal cerkve v Mihelah (1670). Po stilnih in epigrafskih značilnostih sodijo v njegov opus še deli cerkva, njihovi kamnoseški stavbni členi ali notranja oprema v Klancu (1659), Prešnici (1668), Ocizli (1671), Petrinjah (1672) in Črnem Kalu (1680) ter visoki kamniti križ na pokopališču pri Kodretilih v Gornji Branici.

Za Anžeta Felicijana, ki sodi med najboljše mojstre kamnoseškega dleta na Primorskem v 17. stoletju, so značilne oblike nekaterih črk v latinskih napisih, ki jih je klesal. V njegovi pisavi, ki je baročna različica renesančne kapitale, so najbolj izrazite črke: F, ki ima dvostransko gornjo prečko kakor črka T; E, ki ima vse tri prečke ali rame enako dolge; N, ki ima v desno nagnjeno in ukrivljeno desno deblo, in v desno nagnjeni S. Posebno opazna je oblika črke F, ki je tudi začetnica njegovega priimka, vse štiri črke pa so vklesane v njegovih podpisih na napisnih kamnih! Pri prepoznavanju Felicijanove pisave sekundirajo tem črkam še polkrožni C, D s polkrožnim lokom, L s kratko prečko, okrogli O in rokopiesna oblika G-ja s podaljšanim kljukastim repom na osnovnici; njegov A ima praviloma lomljeno prečko, M nagnjeni debli; pike so trikotne oblike. Črke in števke so klesane s klinastimi utori, podlaga napisov pa so največkrat plošče ali ploskve, obdelane s krempačem; napisne plošče imajo samo navaden dléten rob.

Navedena opažanja lepo ponazarjata in potrjujeta Felicijanova latinska gradbena napisa iz let 1663 in 1665, iz njegovega zelo plodovitega zrelega ustvarjalnega obdobja.

Prvi je vklesan na prekladi visokega pravokotnega okna z močno posnetimi robovi v južni fasadi ladje cerkve Svete Trojice v Hrastovljah, datiran pa je z letnico

na spodnjem oknjaku. V zvestem prepisu se celoten napis glasi: HOC : OPVS : FECIT ANSEFELICIAN / I 6 6 3.

V njem je poleg zgoraj opisanih značilnih Felicijanovih črk, ki imajo preproste črtne serife, videti črko L s kratko rastočo poševno spodnjo prečko in črko I, ki je podobna današnji obliki enke s kratko poševno ramo. Tudi ti dve obliki sta posebnost Felicijanovega napisa, nista pa na splošno značilni za njegove napise (Slika 3).

Slika 3: Gornji del okna iz leta 1663 na cerkvi Svete Trojice v Hrastovljah z značilnim podpisom mojstra Anžeta Felicijana iz Rodika.

Drugi napis je vklesan na gladkem napisnem frizu portala cerkve Marije Snežne na Gradiščah pri Črnotičah, ki ji je Anže Felicijan leta 1663 sezidal prezbiterij in sklesal napisno ploščo na njem, in smiselno sporoča, da je leta Gospodovega 1665, ko sta bila ključarja te cerkve Tomaž Škorja in Gerže Gobina, isti mojster prizidal ladjo in sklesal portal. Trivrstični napis je v zvestem prepisu videti takole:

ANNO DOMINI I 6 6 S SVB CAMERARIIS
THOMA SCHORIA GHERSE GHOBINA
ANSE FELICIAN FECIT.

Na prekladi pa je upodobljena reliefna krilata angelska glava značilne hruškaste oblike in kodrastih las (Slika 4), kakršne krasijo in varujejo tudi druge Felicijanove portale in portone (Premrl, 2004, 283–285, 290–295, 304, 307; Premrl, 2005, 5–8, 19–23; Premrl, 2005, geslo, 222; Premrl, 2008, 241).

Od njega je nekaj oblik črk, na primer okrogli O in E z enako dolgimi prečkami, prevzel tudi naslednik njegove delavnice Anže Felicijan mlajši, ki se je rodil leta 1641 v Rodiku in umrl prav tam leta 1718. Predvsem pa je nasledil očetov oblikovni in krasilni repertoar, razen figuralnega okrasja, ki mu ni bil kos (Premrl, 2005, 6, 8).

Slika 4: Gornji del portala cerkve Marije Snežne na Gradiščah pri Črnotičah iz leta 1665 z napisom in podpisom mojstra Anžeta Felicijana.

Repentabrski kamnoseški stil – Jezusov in Marijin monogram v paru ter trojica Andrej Guštin - Dežkov, Luka Brišček - Briščkov in Miha Guštin - Celan

Na kamnoseških izdelkih na območju Repentabra, zlasti tistih iz prve polovice 19. stoletja, je opaziti več izrazitih skupnih in sorodnih oblikovnih in okrasnih značilnosti, ki oblikujejo svojevrsten, izrazit in dokaj prepoznaven kamnoseški stil. Ker se je rodil in razširil na Repentabru in dal svojevrsten izraz tamkajšnjemu stavbarstvu, smo ga poimenovali repentabrski kamnoseški stil. Njegovi zametki in zgledi zanj so na Marijini cerkvi na Tabru, najbolj razširjen in opazen pa je na portonih kmečkih domačij, njihovem najbolj reprezentativnem kamnoseškem okrasu in ponosu njihovih gospodarjev.

Med značilnostmi repentabrskega stila je najbolj opazna in prepoznavna oblika Jezusovega monograma IHS. Zanj je značilno tudi to, da Jezusov monogram pogosto – zlasti na portonih – nastopa v paru z Marijinim monogramom in da sta praviloma sklesana reliefno, izbočeno.

Zgled zanju je na najbolj vidnem mestu – na sklepnem kamnu prednje arkade zvonika Marijine cerkve na Repentabru, ki je datiran z letnico 1802 (Slika 5).

V znamenju IHS je osrednja črka H z dolgo ravno prečko, s križcem, ki ima razmeroma velike klinaste krake in štiri žarke, vrezane v pazduhah med njimi, ter s širokim simetrično oblikovanim plamenečim srcem. Črke in križec so razmeroma nizki. Marijin monogram sestavljajo povečana začetnica M z ukrivljenima debloma in kratkima krakoma ter manjše ostale črke, ki so vkomponirane vanjo ali se prepletajo z njenima krakoma. Ker je repentabska cerkev posvečena Mariji, je tukaj – v nasprotju s hierarhijo svetih oseb – njen monogram na prvem mestu. Tudi pogostno pojavljanje obeh monogramov ali zgolj Marijinega monograma na portonih in kapelicah na območju Repentabra lahko pripišemo dejstvu, da je Marija zavetnica župnije.

Slika 5: Marijin in Jezusov monogram na sklepnem kamnu arkade zvonika Marijine cerkve na Tabru, ki sta pomembno prispevala k oblikovanju repentabskega kamnoseškega stila.

Poleg teh dveh svetih monogramov, ki so ju klesali v kamen predvsem zaradi njihovega simbolnega pomena in vsebine in s tem izročali domačije v božje varstvo, so bili v tej cerkvi dani tudi zgledi za figuralno in kamnoseško okrasje. To so krilate angelske glave in osemlistne rozete na zakristijskem umivalniku, ki je bil sklesan približno v istem času. Reliefne glave angelov varuhov, obdane z visoko dvignjenimi

perutnicami, so naivno oblikovane, kakor je značilno za ljudsko umetnost. V rozetah, ki so pravokotnega obrisa, se izmenjujejo po štirje večji in manjši obrobljeni listi z žilo po sredi, v sredini pa imajo okrogel nazobčan košek. Dodaten zgled za posnemanje so imeli repentabski kamnoseki v šesterolistnih rozetah z izbočeno žilo po sredi listov, sklesanih na kamnitih slopih pod pevskim korom, datiranih z letnico 1839.

Med začetnike repentabskega stila nedvomno spada Andrej Guštin z domačije Dežkovich na Colu, ki se je rodil 19. novembra 1743 in umrl 27. oktobra 1824. Leta 1820, v času izdelave franciscejskega katastra, je bilo zapisano, da ima zraven hiše svojo kamnoseško delavnico. Da je bil kamnosek, priča tudi napis na dvoriščnem portonu njegove domačije. Ker je bila samo za lučaj kamna oddaljena od zvonika cerkve v Tabru, skoraj ni mogoče dvomiti, da je tudi Andrej Guštin prispeval pomemben delež, ko so klesali kamenje zanj in ga leta 1802 zidali.

V oblikovnem pogledu je pomemben prav porton, ki ga je za svojo domačijo sklesal leta 1808 in je z neobičajno obliko preklade postal zgled za repentabske portone. Njegova trikotno zaključena preklada ima pri krajih gornja ramenska spaha, v sredi pa vodoravno odrezan in privzdignjen vrh kot podlago za okrasni sims. Pri Dežkovich tega simsa ni (več), bolj popolne različice takšnih portonov pa ga imajo.

Andrej je na preklado lastnoročno vklesal napis v bohoričici, ki obsega njegov poudarjen avtorski podpis in napotek mimoidočemu popotniku, obenem ko mu usmerja pogled na osrednji sveti imeni Jezus in Marija. V urejenem in izpisanem prepisu se glasi: N(UMER)A 5. / 1808. / ANDERE GUSHTIN IS COLA JE TU DELAU. / POLEJI SVETU SLAT/KU/ JUME JESUS INU MARIA. / IHS. / OD TUKAEJ JE PUT NA DESNIZO NA TOMAI, NA JUVIZU JE U TERST. Par svetih imen je tukaj izpisan ob osrednjem poglobljenem polju trikotne oblike, ki je verjetno aluzija na božje oko, v njem pa se Jezusovo ime ponovi še kot monogram IHS, podoben onemu na zvoniku.

Med portoni v repentabskem stilu imajo najbolj dovršeno obliko trije primerki v Repnu, in sicer na domačijah Briščkovich (zdaj se reče pri Olgi), Žvanovich in Batkovich, ki so bili izdelani in postavljeni v prvi polovici 19. stoletja. Sklesal jih je kamnosek in kmet Luka Brišček - Briščkov, ki se je rodil v Repnu 1. oktobra 1801 in umrl 13. oktobra 1876. Na vseh treh se je na veliko ponosno podpisal.

Na njihovih reprezentativnih prekladah, ki so oblikovno izpopolnjene različice preklade portona Dežkovich s Cola, je praviloma v različno oblikovanih pokončnih napisnih kartušah v sredini sklesal enega nad drugim Jezusov in Marijin monogram; v ležečih kartušah, različicah antične *tabulae ansatae*, razmeščenih na levi in desni, je z velikimi črkami oznanil, kdo in kdaj je porton naredil, kdo ga je naročil oziroma

plačal, pri krajih pa navedel hišno številko domačije. Monograma in hišno številko je sklesal reliefno, ostali napise pa je vrezal v napisni polji.

Na prekladi dvoriščnega portona svoje domačije, ki je izmed vseh najbolj umetelno oblikovana in jo krasi navidezen sklepni kamen s simsom, je vklesal štiridelni napis v bohoričici, ki se v urejeni in izpisani obliki glasi: N(UMERO) 18. / LUKA BRISHZHEK IE DELAU TA PARTON / U LETE 1835 NA 27. DAN PROSENZA MESZA. / IHS. MARIA.

Na prekladi portona uvozne lope pri Žvanovih, ki ima spahnjeni rameni in sims na vodoravno prirezanem vrhu, sta v osrednjih kartušah sveta monograma, pri straneh pa imeni avtorja in naročnika, datum izdelave in hišna številka: N(UMERO) 22. / LUKA BRISHZEK JE DELAU TA PORTO/N/ U VELIKM REPNE. / IHS. MARIA. / BLASHE SHKABAR U LETE 1843 MESZA SEZHNA 17.

Dvoriščni porton Batkovich ima enako oblikovano preklado kot pri Žvanovih, sveta monograma pa ima v eni sami kartuši. Celota napisov na prekladi se glasi: N(UMER)O 32. / TA PORTON JE DELU LUKA BRISHZHEK U L(ETE) 1848 NA 30. MAI. / IHS. MARIA. / TA PORTON JE KUPEU ANTON SHKABAR U VELIKEM REPNE.

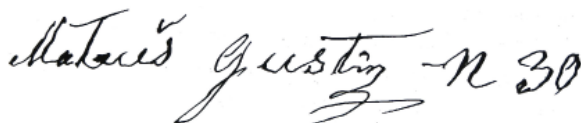
Poleg navedenih podpisanih kamnoseških del Andreja Guština s Cola in Luke Briščka iz Repna je znano samo še eno delo z vplivnega območja repentabskega stila z avtorskim podpisom. To je okenska preklada na domačiji Kranjčičevih v Šmarjah pri Sežani, na katero je poleg značilnega reliefnega repentabskega IHS-a vklesal svoje ime Miha Guštin, po rodu Muhov s Cola, ki je bil začetnik kamnoseške rodovine Celanovih v Sežani (19. 9. 1781 – 9. 11. 1860). Sicer pa je videti kamnoseška dela v repentabskem stilu, zlasti portone ter profilirane in z rozetami okrašene konzole *gankov* na domačijah, v repentabskih vaseh in na širšem območju na italijanski in slovenski strani nekdanje meje. V Italiji so na Deviščini pri Proseku, v Saležu, na Opčinah, v Ricmanjah in Dolini pri Trstu, v Sloveniji pa v Sežani, Orleku, že omenjenih Šmarjah pri Sežani, Tomaju, Dutovljah, Krepljah, Hruševici in Pliskovici (Premrl, 2014, 19–20, 36–52, 110–112, 205–206).

Naj še omenimo, da je bilo v 19. stoletju in začetku 20. stoletja na Krasu še nekaj kamnosekov, ki so se lastnoročno podpisovali na svoja dela. Znana sta brata Janez in Jakob Orel - Jožkova iz Avbera (24. 1. 1817 – 3. 6. 1896 in 11. 8. 1823 – 4. 8. 1853), katerih podpise vidimo, na primer, na nekaterih portonih na Vrheh in gornjem Vipavskem (*Družinska knjiga Avber – Gradnje*, 3–4.). V Koprivi pa sta slovela Anton Lavrenčič (30. 12. 1835 – 2. 3. 1917) in njegov sin Andrej Lavrenčič, po domače Oštiráca (21. 10. 1858 – 4. 12. 1918); podpisana sta na različni notranji opremi cerkva, na številnih kapelicah in še bolj številnih nagrobnikih na Krasu in na Vipavskem

(*Družinska knjiga Kopriva I*, 41; *Družinska knjiga Kopriva II*, 44). Zlasti pogostni so podpisi Andreja, ki je imel zelo prepoznavno pisavo z ozkimi visokimi in včasih nagnjenimi velikimi črkami.

Matevž Guštin - Celan ali podpisano s srcem

V Grižah na Vrheh, v župniji Vrabče, je v drugi polovici 19. stoletja ustvaril zelo prepoznaven in obsežen kamnoseški opus kamnosek Matevž Guštin - Celan. Rodil se je 27. avgusta 1820 že omenjenemu kamnoseku Mihi Guštinu pri Celanovih v Sežani, leta 1851 se je oženil v Griže in 18. novembra 1902 umrl v bolnišnici v Trstu (Slika 6).

 A handwritten signature in cursive script that reads "Matevž Guštin - n 30". The signature is written in dark ink on a light background.

Slika 6: Edini ohranjeni lastnoročni podpis Matevža Guština.
Zasebni arhiv pokojnega Alfreda Švaglja, Trst / Griže.

Celan se – v nasprotju s prej navedenimi kamnoseki – ni nikoli podpisal na svoja dela. Z njegovimi kamnoseškimi izdelki, ki so izpričani z ustnim izročilom, so njihove stilne značilnosti in druge posebnosti dokumentirane v tolikšni meri, da mu je bilo mogoče z veliko zanesljivostjo pripisati še mnogo drugih del. V ljudskem spominu so do današnjih dni ostala zapisana tale njegova pomembnejša dela: klesano kamenje za zvonika cerkva v Podragi in Štorjah, vaški vodnjak na Velikem Polju, oklepa vodnjakov pri Staršinovih na Selih in pri Hribovih v Podragi ter dvoriščni porton za domačijo Bezičnih, danes Urbanovih na Vrabčah.

Druga Celanova dela je bilo mogoče tem lažje prepoznati, ker je imel izrazit osebni stil, ki se kaže tako v oblikovanju kamnoseških izdelkov kot tudi v načinih klesanja, v izbiri in oblikovanju okrasja in še posebej v oblikah znakov, črk in števk. K zanesljivosti prepoznavanja njegovih del prispeva tudi dokaj izrazit siv školjčni apnenec iz kamnoloma v Zadovčku v neposredni bližini vasi Griže, iz katerega so sklesani številni njegovi izdelki. Po omenjenih značilnostih mu je bilo pripisanih več kot 120 kamnoseških izdelkov oziroma enot.

Celan je obdeloval kamen na razne načine, bolj ali manj fino oziroma bolj ali manj grobo, odvisno od namembnosti izdelka, zahtevnosti naročnika in višine plačila. Kot kamnosek starega kova je za obdelavo ploskev, na primer pri portalih in portonih, do zadnjega uporabljal starodavno kamnoseško kladivo krempač, čeprav so kamnoseki na območju današnje Primorske vsaj že okrog leta 1870 začeli uporabljati učinkovitejše

zobato kladivo. Predvsem pa je zanj zelo značilno, da je pogosto uporabljal zobato dleto, ki pušča za sabo na drobno brazdano površino. S takim dletom je obdeloval manjše prostore oziroma površine med črkami, znaki in okraski, kamor ni mogel poseči s krempačem, pogosto pa je s tako obdelavo krasil tudi cele ploskve ločnih ali trikotnih čel nagrobnikov in portalov. Z njim je prečno brazdal okrasne trakove in pasove na portonih in nagrobnikih ter plitvo vklesane debele dele vélikih črk.

Prav pisava je ena izmed najbolj prepoznavnih značilnosti Celanovih kamnoseških del. Črke in številke napisov na njih so bodisi vrezane ali izbočene. Na portalih in portonih so napisi največkrat oblikovani z debelimi vélikimi serifnimi črkami in nemalokrat so – zaradi velikosti črk – tudi zelo veliki. Celan je zanje izbral tipično klasicistično pisavo 19. stoletja, za katero je značilen zelo velik kontrast med debelimi in tenkimi deli črk oziroma izrazit ritem menjavanja debelih in tenkih potez. Naj ponazorimo z nekaj primeri: črka A s tenkim levim in debelim desnim krakom, M s tenkim levim deblom in desnim krakom ter z debelim levim krakom in desnim deblom, N s tenkima debloma in debelim krakom in tako dalje. Za Celanovo pisavo je najbolj značilna, najbolj osebno stilizirana vélika črka J s piko: oblikovana je tako, da ima zgoraj krepek serif, tenek vrat, odebeljen trup in bunkico ali okrogolino na koncu tenkega spodnjega loka. Takšno obliko ima v vseh kamnoseških različicah, najsi je reliefno sklesana ali vrezana v ploskev s širokimi plitvimi utori ali z običajnimi ožjimi klinastimi utori. Za debele dele njegovih plitvo vrezanih vélikih črk je zelo značilno to, da jih je prečno brazdal z zobatim dletom, tu in tam pa je na enak način krasil tudi druge sestavne dele napisov, kot so vinjete ali srce v Jezusovem monogramu (Slika 7).

Najbolj izrazita značilnost Celanovega stila je prav oblika Jezusovega monograma, ki ga je mojster mnogokrat klesal na svoje izdelke in ga je tudi sicer zelo pogosto videti na raznovrstnih kamnoseških stavbnih členih primorskih domačij, zlasti na Krasu, na Vrheh in v Vipavski dolini. Na Celanovih izdelkih je največkrat rahlo izbočen, redkeje je vrezan. Sestavljajo ga okrajšava Jezusovega imena IHS, križec na črki H in srce pod njo. Črke so velike, navadno z dokaj debelimi ploščatimi debli in krivinami; prvi dve sta brez serifov. Debli črke H nista povezani z običajno vodoravno prečko, temveč s tenkima rastočima lokoma, ki se združita v debelo deblo visokega križca. Včasih so debla črk in kraki križca rahlo klinaste oblike. Najbolj osebna in prepoznavna pa je oblika srca, ki je stegnjeno navzdol in ima koničasti spodnji del zavihan v levo ter skončan z okroglo bunkico, podobno kakor črka J. Zgoraj so praviloma trije plameni ali majhen romb. Tako oblikovano sveto znamenje, še posebej pa srce v njem lahko štejemo kar za Celanov avtorski podpis.

Slika 7: Značilna pisava kamnoseka Matevža Guština - Celana na portalu Opcinovih v Grižah, ki ga je sklesal leta 1870 iz izrazito školjkastega griškega apnenca: plitvo izbočene debele črke IHS-a brez serifov, plitvo vklesane debele vélike serifne črke okrajšav imena in priimka gospodarja Janeza Hlače, prečno brazdane z zobatim dletom, med njimi posebno značilna črka J s piko; značilni obliki tisočice in sedmice v letnici, vklesani s klinastimi utori.

V Celanovih napisih na nagrobnikih so črke in številke zmerom vklesane, nikoli izbočene. Besedila teh napisov so oblikovana z malimi tiskanimi črkami, vrezanimi s klinastimi utori, ime in priimek pokojnika ali pokojnice pa sta največkrat poudarjena z značilnimi plitvo vklesanimi velikimi črkami, ki imajo debele dele prečno brazdane z zobatim dletom.

Kadar so številke letnic vrezane s klinastimi utori, ima tisočica praviloma deblo spodaj razcepljeno: na levi lok, ki se konča z okrogolino, in na poševno desno ostrogo. Med značilno oblikovane Celanove številke sodi tudi devetica s trebuhom, prislonjenim k navzgor podaljšanemu kraku, in pogojno še sedmica s pokončnim krakom brez kratke prečke in z ukrivljeno ramo, zaključeno s kratko potezo navzdol, ki ju vidimo tudi na drugih njegovih izdelkih, ne le na nagrobnikih.

Na Celanovih portalih in portonih ni vsebinsko bogatih napisov. Praviloma vsebujejo samo sveto ime IHS, ime in priimek gospodarja in letnico. Na nekaterih sta samo IHS in letnica, še večkrat samo IHS. Imena in priimke je navajal Celan bodisi v celoti, z okrajšavama ali zgolj začetnicama (na primer na sklepnih kamnih ločnih portonov, na katerih je manj prostora za napise).

Okrajšave imena in priimka namesto bolj običajnih začetnic so še ena posebnost Celanovih kamnoseških del. S kontrakcijo ju je zmerom skrčil na dva para črk, to

pa je delal na tri načine. Največkrat je naredil okrajšavo iz začetne in zadnje črke imena ter iz začetnice priimka in prve črke njegovega zadnjega zloga, na primer: J(ANE)S H(LA)Č(A). Nekajkrat jo je naredil iz začetnice imena in prve črke njegovega zadnjega zloga ter iz začetnice in prve črke zadnjega zloga priimka, na primer: A(N)T(ON) L(AVREN)Č(IČ). Enkrat jo je naredil iz prvih in zadnjih črk imena in priimka: J(ANE)S J(AMŠE)K. Druge takšnih okrajšav skorajda ni opaziti.

Najbolj opazna in najbolj osebna značilnost njegovega besedišča v stereotipnih nagrobnih napisih pa je dosledna raba edinstvenih oblik »nebešika« in »srečina večinast« z odvečnim i-jem, ki jo je težko pojasniti. Morda gre pri njih za namerno hiperkorektnost ali pa se mu je zdelo, da besede s polnimi zlogi zvenijo bolj slovesno, starinsko ali celo knjižno (Premrl, 2014, 166–167, 173–175, 181–188, 254–255).

Celan in špicárji Žorži iz Hrašč

Zgleden primer, kako se razlikujeta roki dveh stilno in oblikovno zelo sorodnih in najverjetneje tudi delavniško povezanih kamnosekov ter po čem ju je mogoče razločiti in prepoznati, nam ponujata domačiji Andrejčetrovih in Cilnih na Loki, zaselku vasi Lozice v gornji Vipavski dolini.

Za Andrejčetrove je Celan leta 1889 sklesal hlevski portal, za Cilne pa leta 1890 porton uvozne lope. Na obeh izdelkih je videti nedvoumne značilnosti njegovega stila in klesanja. Kmalu zatem sta se obe domačiji olupšali z novima kamnoseškima deloma. Andrejčetrovi so naročili nov porton, Cilni pa hišni portal.

Porton Andrejčetrovih s trikotno zaključeno preklado je oblikovan podobno kot Celanovi portoni. Sredi preklade je sklesan IHS v reliefni baročni kartuši, kakršne je klesal tudi Celan. Pod njo sta v dveh napisnih poljih vklesana ime gospodarja in letnica: JOZEF SKUPEK. 1892. V znamenju IHS, ki je plitvo izbočeno, so črke podobne Celanovim, a so še nekoliko debelejše in imajo serife, medtem ko jih ima v Celanovem IHS-u samo črka S; srce je brez bunkice spodaj in namesto treh plamenov ima zgoraj tri žeblice; ploskev, iz katere izstopajo, je zelo pravilno prečno brazdana. Cvetni vejci, ki obdajata kartušo, sta drugačni od Celanovih. V imenu in priimku gospodarja so debeli deli črk okrašeni s prečnim brazdanjem, črka J pa je običajne oblike. Okrasje je sklesano bolj plitvo, obenem pa bolj fino in bolj natančno, kot je običajno na Celanovih portonih. Kamen je sivkast nanoški apnenec in obdelan z zobatim kladivom (Slika 8).

Slika 8: Osrednji del preklade zdaj zazidanega portona Andrejčetrovih na Loki, zaselku Lozic, iz leta 1892, na katerem je videti sled oblikovnih značilnosti kamnoseka Matevža Guština - Celana iz Griž in roko kamnoseka Gašperja Žorža - Špicarja iz Hrašč.

Hišni portal Cilnih, datiran z letnico 1894, spominja na Celanove portale predvsem z obliko in velikostjo imena in priimka gospodarja JANES NABERGOJ z značilnimi izbočenimi velikimi serifnimi črkami in vmesnimi prostori, obdelanimi z zobatim dletom, malce tudi z obliko preklade, ki je na sredi nekoliko zvišana in oblo zaključena. Tako kot na opisanem portonu Andrejčetrovih pa se razlikuje po nadrobnostih v oblikovanju znamenja IHS in črke J v napisu in kamen, iz katerega je izdelan, je sivobel nanoški apnenec, obdelan z zobatim kladivom.

Iz teh primerjav je razvidno, da je opisani portal in porton teh dveh domačij na Loki, za kateri je le nekaj let prej izdelal porton in portal Celan, klesalo drugačno orodje, druga roka in drug kamnosek. To je bil Gašper Žorž, Špicarjev iz Hrašč pri Šentvidu, današnjem Podnanosu, ki je bil 23 let mlajši od Celana. O njem domnevamo, da se je izučil za kamnoseka pri mojstru v Grižah in od njega prevzel in posvojil vrsto oblikovnih in krasilnih značilnosti, obliko črk in IHS-a in značilno rabo zobatega dleta, a jih je nekoliko prilagodil svojemu okusu in zahtevam po večji natančnosti obdelave ter šel v korak s časom z uporabo novejšega zobatega kladiva. Če je Celan uporabljal temnejši sivi kamen iz bližnjega Zadovčka, je Žorž klesal svetlejši nanoški apnenec, ki mu je bil najbližje.

V Hraščah in potem v Šentvidu je z očetovo in s tem tudi Celanovo oblikovno tradicijo nadaljeval tudi Gašperjev sin France Žorž, po domače Štancar, ki se je rodil 26. januarja 1880 in je klesal portale in portone v podobnem stilu še tja do vštetih tridesetih let 20. stoletja (Premrl, 2014, 190–192).

Bibliografija

Neobjavljeni viri

- Bratuš, L., Premrl, B., *Izrazi za črke in njihove dele*, tipkopis, Ljubljana 2002.
- ŽA Dutovlje, *Družinska knjiga Kopriva 1853 - I; Družinska knjiga Kopriva 1887 - II.*
- ŽA Tomaj, Virgil Šček, *Družinska knjiga Avber – Gradnje.*

Literatura

- Premrl, B., *Po poteh mojstrov Felicijanov iz Rodika na razkrižju treh svetov: Brkinov, Krasa in Istre*, Sežana 2005.
- Premrl, B., *Podpisano s srcem. Kraška kamnoseška rodovina Guštinov skozi stoletja. Repentabor – Sežana – Opčine – Griže na Vrheh*, Trst 2014.
- Premrl, B., Zidarska in kamnoseška mojstra Janez Sever in Matija Bitenc v Dolnji Košani v 17. in 18. stoletju, v: *Dolnja Košana in okolica. Študije, dokumentarna in literarna besedila* (Marjan Dolgan), Mohorjeva družba Celje 2006, str. 181–227.
- Premrl, B., Kamnoseki Felicijani v luči arhivskih in epigrafskih virov, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. XL, 2004, str. 282–311.
- Premrl, B., pod geslom: Felicijan, Anže, st. (latin. Anse Felician), zidarski i kamenorezački majstor u Rodiku, *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005, str. 222.
- Premrl, B., pod geslom: Felicijan Anže st., *Osebnosti. Veliki slovenski biografski leksikon*, Ljubljana 2008, str. 241.
- Premrl, B., pod geslom: Sever Janez, *Osebnosti. Veliki slovenski biografski leksikon*, Ljubljana 2008, str. 1018.

Božidar Premrl

Od metuljaste pike do podpisa s srcem

Ključne besede: kamnosek, tehnike klesanja, epigrafski napis, oblike črk, metuljasta pika, okrajšave, Jezusov monogram – IHS, Marijin monogram, repentabski kamnoseški stil, prepoznavanje avtorstva, podpis

Avtor v tem sestavku obravnava klesarske »rokopise« nekaterih pomembnejših primorskih kamnosekov in krajevnih delavnic od vštete 17. do 19. stoletja. Ob konkretnih primerih se posveča predvsem značilnostim njihove kamnoseške pisave, z njo povezane simbolike in tehnikam klesanja ter ugotavlja, kako koristne so za prepoznavanje avtorstva anonimnih kamnoseških del in stavb. Pri zidarskem in kamnoseškem mojstru Janezu Severju, ki je deloval v iz Košani v 17. stoletju, opozarja na velik pomen dveh navidezno nepomembnih podrobnosti: ločila v obliki metuljaste pike in drobnih okrasnih klinastih utorov v profilu portala. Njegovega mlajšega sodobnika Anžeta Felicijana predstavlja z nekaterimi zanj značilnimi oblikami črk, ki podkrepljujejo verodostojnost njegovih podpisov v kamnu. Prva polovica 19. stoletja je v sestavku zastopana z repentabskim kamnoseškim stilom, ki ga najbolje predstavljata posebna oblika Jezusovega monograma IHS in oblika preklade portonov, na katerih je bil pogosto vklesan. Kot njegovi pomembni predstavniki so omenjeni kamnoseki Andrej Guštin - Dežkov s Cola, Luka Brišček - Briščkov iz Repna in Miha Guštin - Celan v Sežani. Iz druge polovice stoletja pa je deležen posebne pozornosti njegov sin Matevž Guštin - Celan v Grižah na Vrheh, ki se je na številnih svojih kamnoseških delih za domačije na Vrheh, gornjem Vipavskem in Krasu ovekovčel z izvirno obliko svetega znamenja IHS in še posebej srca v njem.

Božidar Premrl

From Butterfly-Like Point to a Signature with a Heart

Keywords: stonecutting, stonecutting techniques, epigraphic inscription, letter shapes, butterfly-like point, abbreviations, the monogram of Jesus – IHS, the Marian monogram, Repentabor stonecutting style, recognizing authorship, signatures

The author of this paper deals with the stonecutter “handwriting” of some of the most important stonecutters and local workshops from the 17th to the 19th centuries. Providing concrete examples, the paper concentrates primarily on these stonecutters’ writing, as well as the symbolism and stonecutting techniques associated with it, and discerns how useful such characteristics are for identifying the authors of anonymous stonecutting works and buildings. In the masonry and stonecutting of the master Janez Sever, who worked in Košana in the 17th century, the paper draws attention to the importance of two seemingly trivial details: punctuation in the form of butterfly-like points and tiny decorative grooves in portal profiles. His younger contemporary Anže Felicijan presents himself with certain (for him) characteristic shapes of letters that corroborate the authenticity of his signatures in stone. The first half of the 19th century is in this paper presented with the stonecutting style in the Repentabor region, which is best represented by the particular shape of the monogram of Jesus, IHS, and forms of lintels of the large court portals into which this was often cut. The following stonecutters are mentioned as important representatives: Andrej Guštin - Dežkov from Col, Luka Brišček - Briščkov from Repen and Miha Guštin - Celan in Sežana. In terms of the second half of the century, special attention is given to a son, Matevž Guštin - Celan, in Griže on Vrhjé, who became immortal with many of his stonecutting works for homesteads in Vrhjé, the upper Vipava and Karst regions by means of the innovative form of the Holy sign IHS and, in particular, the heart within it.